

ƏSAS HÜQUQ VƏ AZADLIQLARIN BİR SIRA CƏHƏTLƏRİNİN KONSTITUSION HÜQUQİ TƏHLİLİ

ŞIRASLAN YUSUBOV*

Annotasiya

Məlum olduğu kimi insan və vətəndaşın əsas hüquq, azadlıq və vəzifələri Konstitusiyanın fundamental institutlarından biri hesab olunur. Ayır-ayrı demokratik dövlətlərin Konstitusiyalarında əsas hüquq və azadlıqların ilkin mənşəyi və etimologiyası, habelə insan hüquqları haqqında anlayışların düzgün təsviri edilməsi üçün onların hüququn prinsiplərinə uyğun təsbit olunması ictimai və hüquq münasibətlərinin dəqiq gerçəkləşməsi üçün əsasdır. Çünki Konstitusiya hüquq normaları öz xarakterinə görə münasibətləri ümumi və təsisedici aspektdən əhatə edir. Hüquq və azadlıqların mənşəyi dövlətə qədər olan proses kimi qəbul edildiyi üçün, təbii hüquqi elementlərin orijinallığına pozitiv hüququn təsirindən mühafizə olunması dövlət hakimiyyətinin əsas vəzifələrindən biri kimi çıxış edir. Bununla belə əsas hüquqlar və azadlıqlar, azadlığı təhrif edən dövlətə, habelə üçüncü şəxslərə münasibətdə zəruri şərtlərə qarşı təminat verir. "Azadlığı dövlət yaratmur, onu bilavasitə icad edir" konsepsiyası ona söykənir ki, əsas hüquq və azadlıqların reallaşmasında müasir demokratik dövlətin həlledici rolu mütləqdir. Yəni dövlət olmadan hüquq və azadlıqların gerçəkləşməsi şübhə altındadır. Onda əsas ideya ondan ibarətdir ki, hüquqi dövlətin insan hüquq və azadlıqlar ilə bağlı üzərinə düşən öhdəliklərini hansı dərəcədə təmin etmək iqtidarındadır? Bu isə müasir demokratik sistemin ən həssas və diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biridir.

Açar sözlər: Şəxsiyyətin hüquqi statusu, hüquq və azadlıqların müdafiəsi və qorunması, hüquq və azadlıqlara dövlət tərəfindən təminat verilməsi, hüquq və azadlıqların konstitusion hüquqi əsasları.

I. Əsas hüquq və azadlıqlar konstitusion hüquqi status kimi

Əsas hüquqlar - adətən "publik hüquq" adı altında - hüquqi tədqiqatların əsas mövzularından biridir və həqiqətən də "xalq", "dövlət", "hüquq" və "əsas hüquqlar" kimi əsas mövzu sahələrinin hər hansı formada nəzərdən keçirilməsinin əsasını təşkil edir. "Qanun", eləcə də "siyasət" son dərəcə maraqlı və praktiki əhəmiyyət kəsb edən mövzulardır. Mövcud mövzu müxtəlifliyinə hər gün, gündəlik mətbuatın da göstərdiyi kimi, yeni hallar və tətbiq olunan problemlər də əlavə olunur.

Fundamental hüquqların öyrənilməsi ilə bağlı maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, elə sadə, əsas anlayışlar, metodlar mövcuddur ki, bunlardan çoxlu sayda müxtəlif işlərlə məşğul olmaq, yeni tələblər irəli sürmək və müəyyən tədbirlərin Konstitusiyaya uyğunluğu barədə qərar qəbul etmək olar.

Hər bir fərdi əsas hüquq və azadlıqlar üçün bir neçə fundamental əsas tələb qoyulur: 1) İnsan hüquqlarının mühafizə obyektini təmin edilmişdirmi? 2) Bu hüquq və azadlıqlara qanunsuz müdaxilə mövcuddurmu? Belə bir müdaxiləyə haqq qazandırılırmı?

İnsan hüquqlarının mühafizə sahəsi müəyyən bir fundamental hüququn konsepsiyasına və ya faktına daxil olan həyat və ya fəaliyyət sahəsi kimi başa düşülür, yəni bu hüquqların əsasları konstitusion müstəvidə mühafizə olunur.

* Müəllim / Bakı Dövlət Universiteti / email: shirastanyusubov@gmail.com

Əsas hüquqlara qanunsuz müdaxilə birbaşa əmr və ya qadağadan, habelə əməlin sonradan pislənməsindən ibarətdir. Birbaşa və məqsədyönlü müdaxilə ilə yanaşı, dolayı və ya yalnız dolayı müdaxilə və ya əsas hüquqların tanınmaması yolu ilə müdaxilə də mövcuddur.

Məsələ belə əsaslandırılırsa bilə ki, hüquq və azadlıqlara hər bir müdaxilə əsas hüquqların pozulması demək deyil. Bu, o halda əhəmiyyət kəsb edir ki, əsas hüquqlara qoyulan məhdudiyyət, yalnız belə bir müdaxilənin mövcud olduğu əsaslandırılırsın. Nəhayət, bu, Konstitusiyanın, qanunun və ayrı-ayrı tədbirlərin iyerarxiyası ilə bağlıdır ki, bu da öz əksini AR Konstitusiyasının 148-151-ci maddələri, AFR Əsas Qanununun isə 1-ci maddəsinin III və 20-ci maddəsinin III-cü hissəsinə əsaslanır. Hər bir müdaxilə artıq bir əsas hüququn pozulması demək deyil. Bu yalnız o zaman baş verir ki, müdaxilə əsas hüquqların məhdudiyyəti ilə əsaslandırılmasın. Hüquqlara qeyri qanuni müdaxilə Konstitusiya vasitəsilə ilə də öz-özlüyündə əsaslandırılırsa bilər ("konstitusiya daxili məhdudiyyət"). Əsas Qanun, habelə AR Konstitusiyası qanunverici orqanı da əsas hüquqlar üçün məhdudiyyətlər formalaşdırmağa səlahiyyətli edə bilər (qanunvericilik qaydasında məhdudiyyət və ya Konstitusiya hüququnda əsas hüquqların məhdudlaşdırılmasına dair nəzərdə tutulan mexanizmlər). Lakin belə bir müdaxilə Konstitusiya və ya qanunun məqsədlərinə nail olması üçün münasib, zəruri və məqbul olan həddən artıq hüquqlara sirayət edə bilməz (proporsionallıqın qorunub saxlanmasına nəzarət funksiyası).

Bəzi əsaslar və prinsiplər bundan ibarətdir ki, əsas hüquqlarla məşğul olan hər bir şəxs bunu müəyyən şərtlər (ön fərziyyələr) çərçivəsində realizə edir. Eyni zamanda, o, əsas hüquqlarda və onların arxasında duran mühüm təməl hüquqları və qaydaları (prinsipləri) tanıyır, çünki bu prinsiplər əsas hüquqların mənasını və dəyərini təşkil edir və onlar mütləq nəzərə alınmalıdır.

Azadlıq prinsipinin əsasları özündə onu ehtiva edir ki, Qərb Konstitusiya fikrinin və eləcə də, AR Konstitusiyasının mərkəzi müddəasını *müstəqillik* prinsipi təşkil edir, yəni yetkinlik yaşına çatmış şəxslər öz müqəddəratını sərbəst müəyyən edir və kənar nəzarətdən asılı olmadan azadlıq meyarlarından bilavasitə istifadə edirlər. Bu məqsədlə fundamental hüquqlar dövlətə, eləcə də azadlığı pozan üçüncü şəxslərə münasibətdə mühüm ilkin şərtləri təmin edir. İnsanın təbiətə azad olması "özlüyündə aydındır", yəni bunu prinsipə əsaslandırmaya ehtiyac yoxdur – bu, maarifçiliyin, yəni intellektual proseslər dövründə müasir konstitusion fikirlərin və əsas fərziyyələrinin, habelə postulatlarının formalaşmasına gətirib çıxarır. Məhz, insanlar öz hüquq və azadlıqlarını qorumaq üçün vahid dövlətdə birləşirlər. Bununla belə, fundamental insan hüquqları həm "təcrübəyə" malik olmamışdır və buna görə, həm də dövlətdən əvvəlki proses kimi xarakterizə olunur. Bununla belə *əsas hüquqlar və azadlıqlar* azadlığa ziyan yetirən dövlətə, habelə üçüncü şəxslərə qarşı münasibətdə zəruri şərtlərə təminat verir. Azadlığı dövlət yaratmır, onu bilavasitə icad edir. Bu "*self-evident*" yəni özündən formalaşan və prinsipə bunun əsaslandırılmasına ehtiyac qalmır ki, hər bir insan təbiətən azaddır. Məhz

müasir konstitusion məfkurənin postulat və qənaətlərində izah olunan insan hüquqlarının fikir tarixi, onun mərhələlər üzrə bəyan olunmasına bilavasitə inam vardır. Nəhayət insanlar hüquq və azadlıqlara təminat verilməsi üçün vahid dövlətdə birləşirlər. Əsas insan hüquqları və azadlıqları “özgəninkiləşdirilə” bilməz və ona görə də dövlətdən əvvəlki prosesdir. Bu o dövlətdir ki, azadlığı yaratmır, onu hazır şəkildə tapır. Bununla da şəxsi mövcudluğu və rifahı üçün ilkin məsuliyyət cəmiyyətin və hətta heç də dövlətin deyil, məhz insanların öz üzərinə düşür, nə qədər ki, istismarçı dövlətdən qaynaqlanan rifahın və polis dövlətinin prinsipial dönüşü insan hüquqları üzrə məsuliyyəti heç bir halda öz üzərinə götürmür.

Dövlət insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirməsini tənzimləyə və hərtərəfli qaydaya sala bilər, lakin o, əsasən insanın müstəqilliyin üstünlüklərinə əməl etməlidir. Beləliklə, azadlıq prinsipi *Vilhelm fon Humboldt* tərəfindən təqribən 1810-cu ildə “Dövlət reallığının hüdudlarını müəyyən etmək üçün ideyalar” əsərində (ilk dəfə 1851-ci ildə nəşr olunmuşdur) formalalaşdırdığı liberal prinsiplərlə tamamlanır və gücləndirilir: “Dövlət üçün hər şeydən əvvəl, öz suveren sərhədləri daxilində mövcudluq statusu müəyyənləşir.” İnsan üçün isə bu, hər şeydən əvvəl o demək idi ki, qanunla qadağan olunmayan hər şeyə icazə verilir və həm də əksinə: birbaşa icazə verilməyən hər şey qadağandır.

Bu öz-özlüyündə aydın olan bəyanat indi də bir neçə aspektdən şübhə altına alınır. Daha mütərəqqi və mühafizəkar fikirlər, dövlətin tarixi, həm də intellektual baxımdan Konstitusiyadan üstün olduğunu güman edir. Beləliklə, dövlətçilik fundamental azadlıq üçün ilkin şərtidir [11]

Dövlət olmadan qanun yoxdursa, qanun olmadan azadlıq da yoxdur. Belə oxşar nəticəyə gəlmək üçün, başqa bir fikir, fərdin sosial, demokratik və hüquqi dövlətin faydalarından asılılığını nəzərə alır: indi fərd karyera qurmaq, ailəsini qorumaq və s. azadlığı üçün dövlətdən o qədər asılıdır ki, o, “dövlətdən əvvəlki” meyarlara meyillənə bilməz. Burada isə daha artıq və əlavə azadlıqlardan söhbət gedə bilməz. Azadlıq indi dövlət tərəfindən təmin edilir. Əks halda, *muxtariyyət* prinsipi yalnız güclülərə üstünlük verərdi. Lakin zəifləri azadlıq prinsipinin təsirindən qorumaq lazımdır. Deməli əsas prioritet burada azadlıq prinsipi deyil, *ədalət və həmrəylik* prinsipləridir.

Burada hər iki yanaşma inandırıcı deyil. Məsələnin ortaq cəhəti budur ki, dövlət azadlığın təminat mexanizmini və funksiyalarını həddən artıq vurğulamır və insanın fərdiliyini, onun təbii azadlığı və şəxsi məsuliyyəti haqqında kifayət qədər qiymətləndirmə aparmır. Bu daha çox da təbii hüquq və azadlıqların konstitusion hüquqi təsbitində son dərəcə ümumi və standart ifadələrlə işlədilməsi nəzərə çarpır. Müasir sosial dövlət ədalət, bərabər imkanlar və həmrəyliklə vacib azadlıq şərtlərini dəstəkləsə də, əsas diqqət azadlığın təbiiliyinə və onun dövlətdən əvvəl mövcud olmasına yönəlir. Bu, həmçinin əsas hüquqlar doktrinasının zahirən neytral anlayışlarında da öz əksini tapır. Məsələn, hazırkı məqalə “*mühafizə zonasını*” anlayışını fərdi azadlıq zonası kimi istifadə edir və “*təminat zonası*” anlayışından qaçır. Prinsipcə, dövlət azadlıq hüquqlarını

mövcud şəkildə tapır və yalnız onları qorumaq imkanı əldə edir. Lakin o, bu hüquqları "*təmin etmir*" və azadlıq dövlətin bir "*xidmət sahəsi*" deyil.

Bəlkə də, azadlıq prinsipinə ən böyük təhlükə getdikcə daha çox yayılan dövlət *paternalizmidir*. Gəncləri məktəbdə özlərini inkişaf etdirmək imkanlarında gücləndirmək və təhlükələrdən qorumaq nə qədər vacibdirsə, dövlətin əlbəttə, başqaları təhlükəyə məruz qalmadığı müddətcə, böyükləri öz-özlərini təhlükəyə atmaqdan və hər cür mümkün təhlükələrdən – spirtli içki aludəçiliyi, qumar asılılığı, qeyri-sağlam qidalanma və ya siqaret çəkməyin təhlükələri kimi – qorumaq onun işi deyil [1, s. 148].

Artıq Maarifçilik dövrünün filosofları vətəndaş və konfessiya müharibələrinin acı təcrübələri əsasında anladılar ki, muxtarlıq prinsipi hər kəsin azadlığı üçün təhlükələr yaradırdı. Azadlıq hədsiz-hüduzsuz azadlıq ola bilməzdi. Kant hələ erkən dövrdə belə bir fikir irəli sürmüşdü: “Birinin ixtiyarının digərinin ixtiyarı ilə uyğunlaşdırılması”, yəni birinin azadlığı başqasının azadlığının sərhədlərinə qədərdir. Lakin bu da yanlış başa düşülməməlidir. Müvazinət və məhdudiyyət məsələləri daha mürəkkəbdir. Azadlıqların müdafiə sahələri bir-birini üstələyir. Məsələn, karikaturaçının azadlığı siyasətçinin şəxsiyyət hüququ ilə toqquşur. “Başqalarının azadlığına qədər azadlıq” prinsipi qarşılıqlı blokadaya səbəb ola bilər. Buna görə də məsələ sadəcə olaraq sərhədlərin müəyyənləşdirilməsi və xaric edilməsindən ibarət deyil, iştirakçıların azadlıq iddiaları arasında ehtiyatlı tarazlıq tapmaqdır. Bu, “praktiki toqquşma” Bu prinsip fərqli konstitusiya hüquqlarının və dəyərlərinin bir-biri ilə toqquşduğu hallarda tətbiq olunur. Məsələn, söz azadlığı ilə şəxsi həyatın toxunulmazlığı kimi hüquqlar bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edə bilər [2, s. 581].

Əsasən, hər bir fərd özünə məsuldur (AR Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin I, III hissələri), AFR (Əsas Qanunun 2-ci maddəsi, I bəndi). Dövlət insanın həyat tərzinə müdaxilə etməməlidir. Lakin, azadlığın həqiqətən də fərdi məsuliyyətlə həyata keçirilməsi imkanlarının qeyri-bərabər paylandığını və xəstəlik, işsizlik, əlillik və yaşlılıq kimi faktorlarla təsirləndiyini nəzərə almaq vacibdir. İnsan, müasir dövlət müasir infrastruktur – məktəb, səhiyyə, yollar və s. təmin etmədən azadlığını təkbaşına həyata keçirə bilməz. Burada sosial dövlət (Əsas Qanunun 20 və 28-ci maddələri), AR Konstitusiyasının isə 15, 16, 17, 18-ci maddələri mühüm rol oynayır: Bu çərçivədə yalnız azadlıq və onun məhdudlaşdırılması məsələsi deyil, sosial xidmətlərə də ehtiyac var ki, bu xidmətlər güclü ilə zəiflər arasında həmrəylik əsasında təmin edilir. Bu xidmətləri abstrakt bir dövlət deyil, iştirakçılardan ibarət kollektiv təmin edir. "*Zəiflərlə həmrəylik*" hər şeyin yenidən bölüşdürməsi və azadlıq imkanlarının bərabərləşdirilməsi tələbi demək deyil. Dövlət xidmətləri fərdi azadlığı qorumaq üçün zəruri olsa da, fərdin öz məsuliyyəti ön plandadır. Bu, konstitusiyada birbaşa qeyd olunmasa da, azadlıq hüquqları və sosial dövlət tələblərində öncədən qəbul edilən *subsidiaritet* prinsipinin əsasını təşkil edir. Buna qarşı isə dövlətin avtoritar “mövcudluq təminatı” konsepsiyası dayanır [3, s. 56].

Azadlığın həyata keçirilməsi həmişə qeyri-bərabərlik yaradır. Qeyri-bərabərlik olmadan azadlıq mümkün deyil. Mülkiyyətçi məhdud əmlakı olana nisbətən; işləyən işsizə; ev sahibi evsizə qarşı münasibətdə üstünlük təşkil edir. Azadlıq prinsipi ilə təşkil edilmiş bir cəmiyyətdə qeyri-bərabərlik müəyyən mənada azadlıq və rifahın hərəkətverici qüvvəsi olur. Bərabərlik burada yalnız imkan bərabərliyi və ədalət (hər kəsə özünə uyğun) anlamına gəlir, nəticə bərabərliyi (hər kəsə eyni) yaratmaq anlamına gəlmir. Əks halda, azadlıq təhlükəyə düşər. Buna görə də, müntəzəm aparılan sorğuların göstərdiyi kimi, bir çox insan üçün "bərabərlik" və "ədalət" dəyərlərinin azadlıqdan daha önəmli olması narahatlıqla qarşılır [4, s. 34].

II. Açıq Cəmiyyətdə Əsas Hüquqlar:

Karl Raimund Popper (1902-1994), müasir konstitusiyaya düşüncəsinin "tanınmamış atalarından" biri, "open society-açıq cəmiyyət" termini ilə, əvvəlcədən müəyyən edilmiş fikirlər və ideallar əsasında yaranan deyil, öz dəyərlərini və həqiqətlərini daim axtaran bir cəmiyyəti ifadə edir. Bu baxış bucağının əsas hüquqlara əhəmiyyətli təsirləri vardır. Əsas hüquqlar yalnız müəyyən edilmiş dəyərləri və əminlikləri qorumaqla yanaşı, eyni zamanda bu dəyərlərin müəyyənləşdirilməsi üçün açıq bir proseduru da müdafiə edir. İntellektual dürüstlük, tolerantlıq, açıqlıq, müxtəliflik və tənqidi fikirlərin qorunması bu açıq cəmiyyətin əsl dəyərləridir. Bu açıq cəmiyyətin düşmənləri yalnız həqiqətə yeganə sahibləri olduqlarını zənn edən və başqalarına öz həqiqətlərini anlatmağa çalışanlardır.

Yaxından baxdıqda, bütün əsas hüquqlar bu açıq cəmiyyətin qorunması elementlərini ehtiva edir. Eyni zamanda, bütün konstitusiyaya mütəxəssisləri "açıq cəmiyyətin düşmənləri"nin əminlik cazibələrinə qapılmamalıdır. Bu, xüsusilə vacibdir, çünki eyni əsas hüquqlar altında müxtəlif mədəniyyətlər və dünya görüşləri bir arada yaşamaq məcburiyyətindədirlər [5, s. 689].

Əsas Hüquqlar, Əsas Qanunun 20-ci maddəsində vurğulanan dövlət əsasları ilə əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəlidir. Demək olar ki, demokratiya və hüquqi dövlət olmadan əsas hüquqlar mövcud ola bilməz - əksinə, əsas hüquqlar olmadan da bu dövlət əsaslarının həyata keçirilməsi mümkün deyil; a) demokratiya və əsas hüquqlar arasındakı əlaqəni Almaniyanın Federal Konstitusiyaya Məhkəməsi (BVerfG) daim "konstitutiv əhəmiyyət" formulu ilə, məsələn, demokratik iradə formalaşması üçün ifadə azadlığının əhəmiyyəti ilə vurğulamışdır (*BVerfGE 7, 198, 208 - Lüth*). Demokratik inkişaf və dinamika təmsilçilik, fikir, toplantı, media və vətəndaşların siyasi iradə formalaşdırma prosesində iştirakından asılıdır. Bu baxımdan, əsas hüquqlar siyasi fəaliyyətdə olan vətəndaşı qoruyur. Məlumat və kommunikasiya hüquqları ilə *AFKM (BVerfG)* tərəfindən əsas demokratik qaydaların bazis sahəsi sayılan müxalifət partiyalarının fəaliyyətinin həyata keçirilməsi arasında əlaqələr vardır.

Tarixi kontekstdə göstəriləcəyi kimi, əsas hüquqlar ilə demokratiya prinsipi arasında heç vaxt ziddiyyət olmayıb. Fikir azadlığı, mətbuat azadlığı və

elmi və sənət azadlığı, toplantı azadlığı, birləşmə azadlığı kimi əsas hüquqlar, demokratik təmsilçiliyin və respublika quruluşunun təşviqi olmadan onun inkişafını düşünmək mümkün deyil. Alman burjuaziyasının 19-cu əsrdə demokratiya və respublika tələblərindən geri çəkilib yalnız müdafiə hüquqları ilə bağlı əsas hüquqlara yönəlməsi daha çox bir xüsusi yol olmuşdur və bu, indiki dövrdə normal vəziyyət kimi qəbul edilə bilməz.

Bu, hər bir əsas hüququn və onun fərdi hallarda tətbiqinin həmişə demokratiya, ictimaiyyət və respublika ilə əlaqəli olduğunu ifadə etmir. Əsas hüquqlar həmçinin siyasi olaraq geri çəkilmiş, ailəsi ilə birlikdə öz evində yaşayan, öz işini idarə edən və mülkiyyətini qoruyan "sadə vətəndaş" da qoruyur. Fikir, sənət, elm, toplantı və birləşmə azadlıqları yalnız demokratik iradə formalaşma prosesində qorunmur. Hətta bu hüquqlar yalnız demokratik və respublika məqsədləri üçün nəzərdə tutulmamalıdır və siyasi əsas hüquqların qeyri-siyasi hüquqlara nisbətən üstün tutulması düzgün olmaz [6, s. 271].

Demokratiya, yalnız əksəriyyətin hakimiyyəti olaraq qalarsa, yalnız azlıqları qoruyaraq həqiqətən "demokratik" ola bilər.

Beləliklə, azlıqları qoruyan əsas hüquqlar demokratiya üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [7, s. 673].

Əsas hüquqlar və hüququn üstünlüyü anlayışlarının necə bağlı olduğunu açıqlayır. Əsas hüquqların qorunması, dövlətin bütün səlahiyyətlərinin konstitusiyaya uyğun şəkildə məhdudlaşdırılması və buna bağlı olması ilə ifadə edilir. Güc ayrılığı prinsipi də vətəndaşın azadlığı ilə birbaşa bağlıdır. Əsas hüquqların qorunması, hüququn üstünlüyü prinsipinin davamlılığı, şəffaflıq və hüquq sistemində dövlət həyatının rasionallaşdırılması üçün ehtiyac duyur. Həmçinin, hüququn üstünlüyü ilə yaxından əlaqəli olan və tətbiqdə mühüm rol oynayan bəzi elementlər, müəyyənlik, hüquqi təhlükəsizlik, etimadın qorunması və nisbətən mövcudluğudur. Nəhayət, hüququn üstünlüyünün "son daşları" olaraq, dövlətin hər cür qüvvəsinə qarşı hüquqi qorunma zəmanəti (Almaniya Konstitusiyasının 19-cu Maddəsi IV. Bölümü) və hüquqi dinləmə hüququ (103-cü Maddəsi I. Bölümü) vurğulanır.

III. Nəticə

Müstəqil məsuliyyətin üstün olmasına baxmayaraq, bu gün azadlıq əksər insanlar üçün sosial və iqtisadi şərtlərlə bağlıdır ki, müasir sosial dövlət bu şərtləri həmrəyliklə təşkil olunmuş təminat sistemləri və ya xüsusi şəxslər vasitəsilə təmin etməlidir. 1949-cu ildə qəbul edilmiş Əsas Qanun, "sosial əsas hüquqlardan" qəsdən imtina edərək, dövlətə qarşı müdafiə hüquqları olan klassik liberal hüquq ənənəsinə əsaslanmışdır və şəxsin öz azadlığını həyata keçirərək uğur və sosial təminat əldə edə bilən hüquq sahibini mərkəzə qoymuşdur. Lakin, bu iki prinsip Əsas Qanunda əks olunmuşdur və bir-birinə qarşı qoyulmalıdır.

İlk baxışdan daha az açıq görünən, amma əsas hüquqlar ilə federal dövlətçilik arasındakı əlaqədir. Mərkəzləşdirilmiş təşkil olunmuş dövlətlər də

əsas hüquqları təmin edə bilər. Lakin, federal sistem bu hüquqların həyata keçirilməsi və iştirak imkanlarını artırır və çoxaldır. Federal sistem vətəndaşlara daha yaxındır və alternativlər təqdim edir. Dövlət konstitusiyaları, Əsas Qanundan (Art. 142 GG) daha geniş əsas hüquq qoruması təklif edə bilər və federal qanunun yerli icrasında fərqlilik və nisbətliliyi qoruma imkanları təqdim edir. Federal sistem, bələdiyyələr, universitetlər və digər təşkilatlar vasitəsilə dövlətlər daxilində əsas hüquqlara yaxın özünüidarəetmə prinsiplərini davam etdirməlidir. Beləliklə, federal dövlət "vertikal güc ayrılığı" elementi kimi yalnız institusiyalara deyil, həm də hər bir vətəndaşın azadlığına xidmət edir.

Əsas hüquqların dəyər sistemi və ya dəyər qaydası olaraq başa düşülməsi məsələsi müzakirə olunur. Köhnə və yeni sistem düşüncələri ilə idealist (dəyər) fəlsəfəsinin təsiri altında, əsas hüquqların dəyər sistemi və ya müəyyən bir "dəyər qaydası" olaraq qəbul edilməsi cəhdi vardır.

Siyasi və sosial sistemləri araşdırmaq və əsas hüquqların bu sistemlərindəki təsirinə təsvir etmək mümkündür. Lakin, əsas hüquqları sistemə bir quruluş kimi şərh etməyə çalışmaq və bu anlayışdan əsas hüquqlara qayıtmaq fərqli bir məsələdir (Hesse tərəfindən bu məsələ tənqid edilir).

Dəyərlərin əhəmiyyəti və mənşəyi də aydınlaşdırılmalıdır. Əslində, bu dəyərlər yalnız əsas hüququn "normativ proqramı" ola bilər, buna görə də dəyər anlayışının daxil edilməsi zəruri olmur. Əgər məqsəd əsas hüquqların daxili cəmiyyət münasibətlərində tətbiqidir isə, burada geniş əhatəli bir "dəyər qaydası" deyil, əsas hüquqların toqquşmaları ilə bağlı məsələlərdir ki, bu da ümumi metodoloji prinsiplərlə həll edilə bilər və abstrakt "dəyərlər"ə və onların qaydalarına ehtiyac yoxdur.

ƏDƏBİYYAT (REFERENCES):

1. Di Fabio, Theory of a Fundamental Law Value System, HGrR II, § 46 (in German / *Di Fabio, Theorie eines grundrechtlichen Wertesystems, HGrR II, § 46*).
2. Engel, Freedom and Autonomy, HGrR II, § 32-33 (in German / *Engel, Freiheit und Autonomie, HGrR II, § 32-33*).
3. Epping, Basic Rights, 8th Edition, 2019, 564 p (in German / *Epping, Grundrechte, 8. Edition, 2019, 564 s*).
4. Grabitz, Freedom and Constitutional Law (1976) (in German / *Grabitz, Freiheit und Verfassungsrecht (1976)*).
5. Henneke, Established Statehood as a Condition for the Validity of Fundamental Rights, FS Böckenförde [1995], s. 299 v.s.)
6. Kutscha, Fundamental Rights as Minority Protection, JuS 1998, 673 (in German / *Kutscha, Grundrechte als Minderheitenschutz, JuS 1998, 673*).
7. Papier, Fundamental Rights and Social Order, HGrR II, § 30 (in German / *Papier, Grundrechte und Sozialordnung, HGrR II, § 30*).

8. Popper, *The Open Society and Its Enemies* (2 vols. 1957/58) (in German / *Popper, Die offene Gesellschaft und ihre Feinde* (2 Bde 1957/58)).
9. Rupp, “Serving fundamental rights”, “civil society”, “third-party effect” and “social interdependence of fundamental rights”, *JZ* 2001, 271 (in German / *Rupp, „Dienende Grundrechte“, „Bürgergesellschaft“, „Drittwirkung“ und „soziale Interdependenz der Grundrechte“, JZ 2001, 271*).
10. Schapp, *Fundamental Rights as a Value System*, *JZ* 1998, 913 (in German / *Schapp, Grundrechte als Wertordnung, JZ 1998, 913*).
11. *The Constitution of the Republic of Azerbaijan* (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/897> (last access: 12.06.24).

Constitutional legal analysis of some aspects of fundamental rights and freedoms

SHIRASLAN YUSUBOV*

Abstract

As is known, the fundamental rights, freedoms, and duties of an individual and a citizen are among the key institutions of the Constitution. In the constitutions of various democratic states, the origin and etymology of fundamental rights and freedoms, as well as the proper understanding of the concept of human rights, are essential for the accurate realization of public and legal relations, provided they are formulated in accordance with the principles of law. This is because constitutional legal norms, by their nature, encompass relationships in a general and foundational aspect. Since the origin of rights and freedoms is considered a pre-state process, the protection of natural legal elements from the influence of positive law is one of the main responsibilities of state power. However, fundamental rights and freedoms provide necessary guarantees against the state, which distorts freedom, as well as third parties. The concept of "freedom is not created by the state, it is directly invented by it" is based on the idea that the decisive role of the modern democratic state in realizing fundamental rights and freedoms is indispensable. In other words, without the state, the realization of rights and freedoms is in question. The central idea is that the legal state's capacity to fulfill its obligations regarding human rights and freedoms is a key issue in modern democratic systems and remains one of the most sensitive and closely scrutinized matters.

Keywords: *Legal status of the individual, protection and safeguarding of rights and freedoms, state guarantees for rights and freedoms, constitutional and legal foundations of rights and freedoms.*

* Lecturer / Baku State University / email: shirastanyusubov@gmail.com

**Конституционно-правовой анализ
некоторых аспектов основных прав и свобод**

ШИРАСЛАН ЮСУБОВ*

Резюме

Как известно, основные права, свободы и обязанности человека и гражданина считаются одними из ключевых институтов Конституции. В конституциях различных демократических государств происхождение и этимология основных прав и свобод, а также правильное представление о понятии прав человека имеют решающее значение для точной реализации общественных и правовых отношений, при условии, что они сформулированы в соответствии с принципами права. Это связано с тем, что конституционно-правовые нормы по своему характеру охватывают отношения в общем и учредительном аспектах. Поскольку происхождение прав и свобод рассматривается как процесс, предшествующий государству, защита естественных правовых элементов от влияния позитивного права является одной из основных обязанностей государственной власти. Однако основные права и свободы обеспечивают необходимые гарантии против государства, искажающего свободу, а также против третьих лиц. Концепция «свобода не создаётся государством, а непосредственно определяется им» основана на идее, что решающая роль современного демократического государства в реализации основных прав и свобод является необходимой. Иными словами, без государства реализация прав и свобод ставится под вопрос. Значит основная идея заключается в том, насколько правовое государство способно выполнять свои обязательства в отношении прав и свобод человека? Это, в свою очередь, остаётся одной из самых актуальных и чувствительных тем в современных демократических системах.

Ключевые слова: *Правовой статус личности, защита и охрана прав и свобод, государственные гарантии прав и свобод, конституционно-правовые основы прав и свобод.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 20.06.2024

Çapa qəbul: 24.12.2024

* Преподаватель / Бакинский государственный университет / email:
shirastanyusubov@gmail.com